

Антибільшовицьке повстання у Мглинському повіті у 1920 р.

У статті проаналізовано матеріали розслідування причин Мглинського повстання 1920 р., здійсненого військовим слідчим Гомельського воєнкома, що зберігаються у Державному архіві Гомельської області (Білорусь). На матеріалах доведено, що після окупації чотирьох північних повітів Чернігівщини РСФРР, продовольча ситуація у Мглинському повіті погіршилася внаслідок впровадження більшовиками продрозкладки, реквізиції, насильницької мобілізації чоловіків до Червоної армії. Ці фактори і спричинили антибільшовицьке повстання.

Ключові слова: Мглинське повстання 1920 р., політика «воєнного комунізму», продрозкладка, реквізиція, мобілізація, більшовики, селяни.

The documents of investigation of reasons of Mglin revolt in 1920, carried out by a military investigator of Gomel military commissariat, that kept in the State Archives of the Gomel Region (Belarus) are analysed in the article. It is well-proven on materials, that after occupation by RSFSR of four north districts of the Chernihiv region, food situation in Mglin district became worse as a result of introduction Bolshevik policy of food security, requisition, violent mobilization of men to the Red army. These factors became the reason for the anti-Bolshevik uprising.

Key words: Mglin revolt, policy of "war communism", food security, requisition, forced mobilization, Bolsheviks, peasants.

Сьогодні, як і століття тому, Україна намагається протистояти збройній агресії сусіда з півночі, захистити свої кордони та повернути окуповані території. На жаль, як і століття тому, у нашому суспільстві дотепер точиться дискусія на тему, чи можна цивілізовано домовитися з Російською федерацією, якщо йти на певні поступки. Тож сучасним історикам вкрай важливо донести до загалу, що гібридне втручання Росії відбувається далеко не вперше, схожі події мали місце у 1917 – 1921 рр., закінчилися відторгненням від України її історичних територій, зокрема півночі Чернігівщини, та й поступовим втягненням самої України до сфери впливу більшовицької Росії.

Захистити історичну правду про окуповані сьогодні регіони України у інформаційній війні поставили собі за мету провідні наукові установи та дослідники, які висвітлюють минуле Криму та Донбасу [1-5]. Не варто забувати і про незаконно відторгнені століття тому землі півночі Чернігівщини, зокрема Стародубщину, наголошують у своїх студіях знані історики В. Сергійчук [6] та Т. Чухліб [7].

Темі втрати Україною 4-х північних повітів Чернігівщини у 1919 р., передумовам та наслідкам цієї катастрофи для більшості населення краю та української державності в цілому вже були присвячені наші попередні розвідки [8], де мова йшла, зокрема, про перші спроби більшовиків захопити територію Чернігівської губернії, про Мглинське антибільшовицьке повстання селянства наприкінці березня – у квітні 1918 р. з гаслами приєднання до УНР, що було жорстоко придушене більшовиками, які залюбки використовували для цього місцевий кримінальний елемент [9].

Події на півночі Чернігівщини у 1918 р. вкрай подібні до сучасних подій на Донбасі. Більшовики на переговорах за участі німецької сторони визнали незалежну Україну та її кордони, окреслили демаркаційну лінію, і... ввели туди своїх «сторонніх людей», свої органи влади та порядки. До так званих партизанів або повстанців набрали кримінальні елементи і повели в наступ на українську територію, а коли ті після першого зіткнення з німецькими військами повтікали, почали примусову мобілізацію. Дозвіл своїх російських кураторів на відверте мародерство або на використання «всех доходностей с мест» назвали реквізицією, експропріацією чи ще якимись ідеологічно розфарбованими словами. Всіх місцевих мешканців, хто не хотів терпіти такої наруги над собою, і повставали, назвали буржуями та розстрілювали. Зі спогадів самих більшовиків відомо, що розстріл інакодумців та навіть своїх мав місце за найменше нарікання. Але навіть при такому жорстокому режимі на півночі Чернігівщини знаходилися сміливці, що псували більшовикам мости або йшли воювати за Гетьманат П. Скоропадського. Російські більшовики спонсорували в Україні тероризм,

намагаючись підняти тут повстання, але називали це громадянською війною. Російські більшовики не визнавали, що банди на території «нейтральної зони» організовуються їхнім коштом, і очолюються їхніми ватажками, натомість звинувачували Українську Державу у зриві перемир'я. Методи російських плебісцитів на захоплених територіях під дулами автоматів з тих часів мало змінилися [10, с. 283]. Так, в телеграмі з Мглину до української делегації на переговорах з російським більшовиками повідомлялося про брутальні дії росіян у Мглинському повіті: «Над тими, хто висловлював бажання злуки з Україною, чиняться насильства, і 50 чоловік з цього приводу заарештовано і посаджено [в] Мглинську тюрму. Поза як населення прагне злуки [з] Україною, підписи за злуку з Московщиною вимагаються погрозою розстрілу» [7, с. 245].

Після захоплення влади більшовиками на початку 1919 р. постало питання про створення Гомельської губернії. Ніяких ілюзій в Москві щодо ставлення місцевого населення до інкорпорації Суразького, Новозибківського, Мглинського та Стародубського повітів до Росії не було, тому представник РСФРР Д.Ю. Гопнер наполягав що «в основу рішення про приєднання того чи іншого повіту повинно лягти не волевиявленням населення (плебісцит), а міркування виключно державного порядку». Проводячи наради на місцях, він засвідчив наявність «куркульських та сепаратистських елементів Чернігівщини» та їх «пшенично-українську орієнтацію», вважав, що «зі шкурних мотивів можлива відмова повітів Чернігівщини, що економічно тяжіють до Гомеля, від включення до РСФРР» [11, с.25-27].

Варто підкреслити, що на місцях рішення приєднання до Росії всіляко саботували та відтягували саме місцеві комуністи, представники рад. У квітні 1919 р. рішення про утворення Гомельської губернії проводили через засідання делегатів з'їзду Мглинського, Почепського, Стародубського та Суразького повітів, що відбувалося в м. Чернігові за участю голови Всеукраїнського ЦВК та представника від ЦК РКП(б). Розуміючи

безглуздість доводів про боротьбу з «польськими імперіалістами» для місцевих представників, вдалися до обіцянок від товариша Г. Петровського надати новій губернії продовольство в першу чергу. На що голос з місця резонно заявив, що «хліб дають лише на папері, а додому замість хліба і сім'я привеземо нову губернію» [11, 34-36]. У травні 1919 р. чотири повіти увійшли до Гомельської губернії РСФРР. Чи отримало населення цього краю обіцяний хліб «в першу чергу» від Росії?

Відповідь на це питання ми отримуємо з доповіді військового слідчого Гомельського губвоєнкому Кореневського гомельському губернському комісару з військових справ, датованої 2-м квітня 1920 р., що зберігається у Державному архіві Гомельської області [12, арк.18, 18 об., 19, 19 об.].

Кореневський був відряджений у Мглинський повіт з'ясувати причини селянського повстання, що там розпочалося. Ще в Гомелі він переглянув телеграми та поспілкувався телефоном з воєнруком Полторжицьким, повітвоєнкомом Сагнибідою, які доповідали про моторошне контрреволюційне повстання, що перекидається на сусідні повіти, з озброєним спротивом, побиттям відповідальних працівників, євреїв, і має за мету встановити владу Установчих Зборів. Для придушення повстання військові вимагали до 3-х батальйонів з кулеметами. У Мглині з'ясувалося, що все це відомо лише з чуток, оскільки повітвоєнком Сагнибіда (він же голова ревкому) та голова ЧК (надзвичайної комісії) Білоусов (він же місцевий лідер більшовиків) зв'язку з селами не мали, але у приказі про переведення м. Мглин та повіту на воєнний стан вказували, що повстання ініціювали ліві есери та польські шпигуни. Мглин очікував з дня на день наступу селян [12, арк.18].

В повітовому продовольчому комітеті з'ясувалося, що Мглинський повіт за статистичними даними є нужденним і потребує щорічного ввозу продуктів в кількості до ½ млн пудів через вкрай бідні ґрунти. Варто зазначити, що приблизно таку кількість продовольства повіт отримував з півдня Чернігівщини та інших українських губерній до 1917 р. За висновками

одного з радянських губернських керівників Т. Коржикова, у північних повітах Чернігівщини (Мглинському, Стародубському, Суразькому та Новозибківському), з бідними ґрунтами та частими неврожайми, на відміну від південних повітів, хуторянських поселень та «селян-дворянчиків» не було, а невеличка купка заможного селянства різко із загальної селянської маси не виділялась [13, с. 1-3] Отже, селянство цього краю в економічному відношенні не було диференційоване, його вкрай складно було поділити на куркулів, середняків та бідняків, оскільки практично все населення підпадало під останню категорію.

Поспілкувавшись з населенням с. Ново-Романівки, військовий слідчий переконався, що причиною повстання стало продовольче питання. У листопаді 1919 р. вже проводилася реквізиція продовольчих продуктів уповноваженим губернського продкома Гуревичем. Той ніяких норм вилучення «лишків» не надавав, але виборні представники від сіл та ради склали списки наявних «лишків» по дворах, це було перевірено «комісією». Визначену розкладку селяни виконали слухняно до вказаного терміну і отримали за неї квитанцію. На складених списках сам Гуревич зробив надпис про те, що відповідно до Декрету Наркомпроду дане товариство після виконання розкладки прохає надати звільнення від подальшої реквізиції. Гуревич пообіцяв селянам, що з них більше ніхто нічого вимагати не буде, а якщо вимагають – значить це банди.

Але у березні 1920 р. головний уповноважений губпродкома Ярошевський заявив, що реквізиція має бути виконана повністю, тобто мають розкласти ще стільки ж продуктів як у листопаді 1919 р., незважаючи на доповіді з місць про невідповідність цих вимог місцевим умовам. Разом з представниками повітпродкома Болотвіним та Непомнящим Ярошевський лякав селян безжальною реквізицією, заради якої заберуть все, що відкладено для посіву, і залишать лише продовольчий мінімум – 24 фунта на душу і те тільки на 2 місяці. При цьому селянам показали якісь статистичні списки, які були дуже далекі від реальності. Наприклад, у однієї бабці вказувалося на

наявність значних «лишків» сіна, тоді як вона взагалі не мала сінокісних земель.

Селяни обурилися, відмовляючись віддавати насіннєве зерно перед весняними роботами, однак представники продовольчих органів їм тут же наобіцяли зерно з України, що привезуть для посіву. Очевидно, селяни цьому вже віри не йняли. Громада вислала телеграми на ім'я В. Леніна та наркомпрода О. Цюрупи із скаргою на неправильність розкладки, звідки прийшла відповідь гупродкому «розслідувати та донести». Натомість повітпродкомісар Лівшиць, який неодноразово заявляв, що «на селян нам наплювати», наполягав на повному виконанні продрозкладки, а уповноважений продркому Чемоданов вже зібрав з села 500 пуд. картоплі. Мглинський повітвоєнком Сагнибіда, відправляючи селянство виконувати наряди на заготовлення палива висловлювався: «Я вас змушу гризти дерево зубами, якщо немає пил». Все це не збільшувало авторитету місцевої влади серед населення [12, арк. 18 об., 19].

В цей час у сусіднє село Курчичи та Ново-Романовку прибув загін продармійців. Селяни вдарили в набат, зібрався натовп, що навідріз відмовився щось віддавати. На наступний день зібрали волосний з'їзд у присутності повітової влади, але жодних компромісів досягти не вдалося, лише послали двох делегатів до О. Цюрупи та двох до командування 12-ї армії. Перші мали з'ясувати законність розпоряджень місцевої влади, другі – чи потрапили продукти, реквізовані у листопаді 1919 р., за призначенням.

На ґрунті зловживань та спекуляцій місцевої влади почалось хвилювання селян сусідньої волості – Костеницької. Зокрема, у с. Симонтовці роззброїли та побили продармійців. Військовий слідчий Кореневський разом з головою виконкому Почепа Хоботко, головою Почепського повітового комітету РКП(б) Калугінім з'ясували у мешканців села, що червоноармієць намагався розігнати натовп селян бомбою з криком «розійдись», після чого був схоплений і побитий разом з двома іншими солдатами. Відібрана у них зброя зберігалася у сільраді. В той же час у селі

з'явився Костеницький волвоєнком Кирило Шадей, який по дорозі стріляв у безбройну групу селян, після цього погрожував мешканцям Симонтовки револьвером, обіцяючи їм спалити село і всіх розстріляти. Селянство скаржилося на злочини та незаконні вимоги Шадова до населення, який тероризував всю волость, відбираючи сіно, одяг, продукти, худобу, у власника забрав коня, але повернув назад за 15 фунтів сала і т.д. Подейкували, що Шадов був дезертиром, але потрапив до волвоєнкому завдяки тому, що допоміг повітвоєнкому Сагнибіді експропріювати хату середняка з с. Шеверди та вивезти її до міста. Знервовані селяни твердили, що «так жити неможливо, коли відбирають усе, краще смерть». Одночасно з реквізицією «лишків» продовольства, худоби, коней, прийшло розпорядження повітпродкому про доставку яєць, масла, облік хомутів, возів і т.п. Селяни пояснювали, що у них реквізують худобу, залишаючи одну корову на 5-6 душ, але при цьому під загрозою опиняється все землеробство, оскільки тутешні ґрунти вимагають багато навозу. Місцеве населення свідчило, що вони були обдурені ще під час реквізиції у 1919 р., коли агент Зеліксон надав їм квитанції на меншу кількість продуктів, ніж отримав з села [12, арк.19, 19 об.]

Військовий слідчий Кореневський додавав, що у повіті мешкає значна кількість сімей червоноармійців, які вже впродовж кількох місяців не отримували ні грошового, ні продуктового пайка, що теж будоражило село. Взамін всього реквізованого (адже в розпалі політика воєнного комунізму з ідеєю безготівкового обігу товарів), селяни ще у вересні 1919 р. отримали по ½ фунта солі і 2-2 ½ аршина тканини, і більше повітпродком та місцева кооперація не дали нічого з промислових товарів. Навіть солі у 1920 р. не давали, допоки селяни не виконають всю продрозкладку.

Мешканці с. Костеничи та навколишніх сіл погодилися зібратися на наступний день на надзвичайний волосний з'їзд. З'їзд зібрався вчасно і у великому складі, про що встигли передати телефоном у місто. Не встиг слідчий Кореневський та почепське більшовицьке керівництво прибути на

місце, як Мглинський ревком викликав загони з Почепу, Гомеля, Брянська, штабу 16-ї армії, був створений оперативний штаб з розвідкою для придушення повстання. «Експедиційний загін» 16-ї армії «особливого призначення» від ст. Унеча спрямовувався в напрямку Мглина через Костеницьку волость, його супроводжував той самий непопулярний в народі К. Шадов. У 8-9 верстах від с. Костенич при загадкових обставинах цей загін відкрив кулеметний вогонь, жертвами якого стали 12 – 15 селян. Особливий відділ 16-ї армії пізніше пояснював, що жертви ці були випадковими, бо деякі селяни з натовпу намагалися сокирою вдарити керівника загону. На тривогу у с. Дуброві почали збігатися селяни з навколишніх сіл за 10-15 верст, а також учасники з'їзду у Костеничах. Група у 20-30 осіб з с. Луговці бігли вже через 5-6 годин після прибуття загону, твердячи один за одним: «Нас б'ють, у чому ж ми винні?» [12, арк.19 об.]

Червоноармійські загін швидко заспокоїв ситуацію, взявши заручників та заарештувавши до 100 осіб. При цьому селяни вкотре розчарувалися у всіх приїжджих слідчих, стали недовірливими, перестали давати покази, боячись помсти місцевої влади.

Наприкінці своєї доповіді Кореневський, очевидно сумлінний та прискіпливий комуніст, зробив висновок, що у заворушеннях селян значною мірою винна злочинна діяльність повітової влади, висловив думку про необхідність створення комісії для неупередженого розслідування подій, ретельної ревізії та заміни місцевих посадовців, яким населення не довіряє. Цей же висновок про бездіяльність та зловживання місцевої влади телеграфно був відправлений до політичного відділу 16-ї армії, гомельським губвиконкомом та губпарткомом [12, арк.19 об., 20].

Не зважаючи на спробу неупереджено провести швидке розслідування в епіцентрі Мглинського селянського повстання, Кореневський, безперечно, зробив помилкові висновки, оскільки сам був частиною більшовицької системи влади. Винна у всіх конфліктах із своїм населенням була сама ідеологія більшовизму та, зокрема, політика воєнного комунізму, за якої

більшовицькій владі на селянина, якого продзагони оббирали до нитки, було «наплювати», як і на будь-яку особу, яку позбавляли права приватної власності. Така ідеологія на місцях приваблювала терористів, кримінальний елемент, безпринципний люмпен, шахраїв всіх мастей, які пролазили на прибуткові посади і, прикриваючись комуністичною риторикою, давали волю своїм тваринним інстинктам пограбування більш працелюбних сусідів, що отримало назву «класова боротьба».

Повертаючись до суспільної актуальності даної теми, слід наголосити, що історики та журналісти повинні донести до загалу просту ідею – не для того Росія намагається приєднати до себе Крим, окупувати території Сходу України, щоб годувати їх хлібом, пенсіями чи ще чимось. Ми вже проходили цей гіркий досвід, вже втрачали території, яким тут же замість хліба пропонували мобілізацію, продрозкладку та реквізицію. Отже, імперія завжди використовує матеріальний та людський ресурс приєднаних територій задля свого подальшого розширення або гібридного втручання у справи інших держав.

1. Кульчицький С., Якубова Л. Триста років самотності: український Донбас у пошуках смислів і Батьківщини. Вид. 2-ге, доповн. та переробл. – К.: ТОВ "Видавництво "Кліо"", 2019. – 720 с.

2. Кульчицький С., Якубова Л. Кримський вузол. – К.: ТОВ "Видавництво "КЛЮ"", 2018. – 496 с.

3. Якубова Л., Головкин В., Примаченко Я. Русский мир на Донбасі та в Криму: історичні витоки, політична технологія, інструмент агресії: Аналітична доповідь / Відп. ред. В. Смолій. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2018. – 227 с.

4. Смолій В., Якубова Л. Історичний контекст формування проекту російський мир та практика його реалізації в Криму й на Донбасі: Аналітична записка / НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2018. – 144 с.

5. Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях / Відп. ред. В. Смолій. – К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – 456 с.

6. Сергійчук В. Стародубщина завжди горнулася до матері України / В. Сергійчук // Сіверянський літопис. – 1995. – № 3. – С.3 – 9.

7. Чухліб Т. «Стародубщина чекає на повернення...»: історичні, історіографічні та політичні проблеми українського субрегіону Російської Федерації // Сіверянський літопис. – 2014. – №5. – С.230–255.

8. Еткіна І. Приєднання північних повітів Чернігівщини до Росії (1919-1926 рр) // Шрагівські читання. Чернігів, «Просвіта», 2018. – С.42-53.

9. Еткіна І. Селянські повстання в Чернігівській губернії у 1918 р: причини та спрямованість // Сіверянський літопис. – 2018. – №1-2. – С.363-368.

10. Еткіна І. Участь німецького війська у захисті північних кордонів Української Держави на Чернігівщині від більшовицької Росії у 1918 р. // Україна та Німеччина: міждержавні відносини: збірник наукових праць / ред. Кол. Владислав Верстюк (голова) та ін. – Київ-Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2018. – С.273-285.

11. Гомельская губерния 1919 – 1926 гг. Документы и материалы. – Мн., 2009. – 270 с.

12. Государственный архив Гомельской области, ф. 24, оп.1., д.67.

13. Коржиков Т.М. Юг и север Черниговщины и Советская власть // Вестник Черниговского губернского земельного отдела. – 1919. - № 15-16. – С. 1-3.